

УДК 379.823:81'272

П. В. Мірошніченко

КВОТИ В УКРАЇНСЬКОМУ РАДІОЕФІРІ В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті порушено актуальну та малодосліджену в журналістикознавстві проблему законодавчої вимоги щодо квотування українськомовної музики в радіоефірі. Розглянуто специфіку запровадження квот на мовно-музичний продукт в ефірі в контексті проблем і здобутків мовної політики України, визначено причини та чинники надмірної політизації національно-культурного питання в суспільстві.

Ключові слова: радіомовлення, мовна політика, українська мова, музика, квоти.

I. Вступ

Восьмого листопада 2016 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо частки пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)», який запровадив на радіо квоти на пісні українською мовою та ведення програм українською мовою. Національна рада України з питань телебачення та радіомовлення відразу влаштувала моніторинг ефірів радіомовників, щоб пересвідчитися в дотриманні ними букви закону. З матеріалами, присвяченим результатам цих перевірок, можна ознайомитися, зокрема, на сайті «Детектор медіа», автори якого так само пильно вивчають мовно-музичну ситуацію в радіоефірі. Згідно з новацією Закону України «Про телебачення і радіомовлення» стосовно кількості та мови пісень в ефірі всіх без винятку радіостанцій країни, частка українськомовних пісень до 8 листопада 2017 р. має зрости – з теперішніх 25% до 30%, а в подальшому майбутньому – до 35%. Відповідно, має зростати кількість програм державною мовою в ефірі радіостанцій різних форм власності та типів мовлення. Сьогодні українськомовних програм у радіоефірі повинно бути не менше ніж 50%, а невдовзі їхня кількість має зрости до 55%, пізніше – 60%. Моніторинги, запроваджені Нацрадою, представниками різноманітних громадських організацій, виявляють більші або менші порушення закону з боку музично-розважальних радіостанцій [5; 11]. Тема квотування музичного продукту державною мовою, як і виступів нею в радіоефірі, набула нечуваного розголосу ще до обговорення проекту змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» в парламенті. Політологи, соціологи, музиканти та музикознавці, культурні та громадські діячі, ток-шоу й експертні опитування не давали суспільству шансів не відчувати «доленосного» значення нововведень [8].

Тема квот в українському радіоефірі поки що не збурила помітного журналістикознавчого інтересу, адже їхнє запровадження розпочалося нещодавно, тому проблему, порушену в цій статті варто вважати актуальною.

II. Постановка завдання

Різні, украй емоційні, почасти далекі від об'єктивних даних і розуміння перспектив запровадження музично-мовних квот у радіопросторі оцінки надають позірно медійній проблемі світоглядного, почасти цивілізаційного значення, спонукаючи до пошуку відповідей на складні питання. Наскільки вмотивованою та цілеспрямованою є мовна політика держави? Яку роль у її запровадженні мають відігравати, і чи відіграють, ЗМК? Чи не пов'язані з негативним ставленням до мовних квот проблеми на ментальному рівні нації? Чи не віддзеркалює ситуація з ухваленням і виконанням норми закону про мовно-музичне квотування стан і перспективи розвитку мовної свідомості українців? Спроби дати відповіді бодай на декілька із цих питань варто сприймати за завдання цієї розвідки, мета якої – виявити точки дотику між нормою квотування українськомовної музики в радіоефірі та стратегією глотополітики держави, встановити причини панування ціннісного підходу до цієї медійної проблеми в Україні.

III. Результати

Закон України «Про телебачення і радіомовлення», зокрема в першій частині ст. 9, четвертій частині ст. 28, зобов'язує телевізійні канали та радіостанції поширювати національний аудіо- і відеопроduct, частка якого не повинна бути меншою за 50% [6]. Ця вимога чинного закону неодноразово порушувалася в щоденній ефірній діяльності теле- та радіомовників. Від 2010 р. на той час провладні політичні сили намагалися скасувати будь-які квоти на національний аудіо-відеопроduct, а восени 2011 р Верховна Рада України в другому читанні навіть ухвалила ці зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення». Помножений на ухвалений у серпні 2012 р. Верховною Радою Закон «Про засади державної мовної політики» Ківалова-Колесні-

чення негативний ефект на розвиток і функціонування української, україномовної музики в ефірі неабияк зріс [4].

На початку 2017 р. до Верховної Ради України було подано три законопроекти про засади державної мовної політики, в яких суттєво підвищено статус української мови як державної, розширено сфери її функціонування, зокрема в мас-медійній галузі, а один із законопроектів (5670) визначає сутність і специфіку діяльності «мовної інспекції» [7]. Автори цього документа, між іншим, обстоюють ідею використання тільки державної мови в ефірі радіостанцій і телевізійних каналів, незалежно від форми власності. Транслювати програми іноземними мовами теле- та радіоорганізації можуть з освітньою метою, для задоволення потреб нацменшин, для іноземної аудиторії, але тривалість такого продукту не повинна перевищувати від 10 до 20% часу добового мовлення каналу. Така кількість «мовних» законопроектів свідчить про надзвичайну гостроту та болючість мовно-культурного питання в Україні, глибоку ментальну травмованість українства, неефективність, а часто-густо антиукраїнське спрямування законодавчих ініціатив і політичних рішень у розв'язанні проблем державного функціонування української мови.

В енциклопедії «Українська мова» подано таке визначення мовної політики: «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі. У багатонаціональних державах мовна політика є складником національної політики, вона віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми впровадження мовної політики детерміновані існуючим суспільно-політичним ладом, режимом правління, міжетнічними відносинами в економіці, культурі, релігії тощо. Мовна політика здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти зняттю національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин» [3]. Суб'єктом мовної політики виступає держава. Основне її завдання – «контроль за конфліктогенним потенціалом стосунків між мовними спільнотами в країні або певному регіоні» [1]. Вкрай дражливим для запровадження ефективної мовної політики в Україні залишається питання статусу російської мови, нерозв'язання якого спонукає представників багатьох політичних сил використовувати його й емоційні сплески навколо нього в виборчих кампаніях. Така ситуація дуже шкодить підвищенню суспільного престижу української мови як державної, розширенню спектра функцій, які вона має виконувати в цьому статусі, а також сприяє зростанню градусу популізму довкола мовного питання в Україні.

Як наголошує В. Кулик, відкрито говорити на теми, пов'язані як не з мовною політикою загалом, то принаймні з мовним питанням, в Україні стало можна наприкінці 80-х рр. минулого століття завдяки лібералізації суспільно-політичних настроїв, піднесенням національно-патріотичних настроїв у неросійських республіках СРСР. Саме під впливом останнього чинника «режим погодився вжити заходів на протидію маргіналізації титульних мов у республіках, що мало перешкодити радикалізації націоналістичних вимог, але насправді посприяло їм (...) Ухвалений 1989 року закон про мови символічно підвищував статус української мови як єдиної державної в Українській РСР, проте він не конкретизував її практичної взаємодії з російською, котру подано як «мову міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР» [9, с. 15–16]. Нерозв'язаність питання статусу російської мови, помножена на поступове зменшення її присутності в освітній сфері, зокрема, на думку В. Кулика, призвела до зростання негативного ставлення багатьох русофонів до української держави.

Варто зупинитися на феномені неросійських республік СРСР, який у багатьох випадках зберігся в реальності теперішніх незалежних держав, – російськомовні представники титульних націй. Ще 1995 р. С. Андрусів вдалася до спроби схарактеризувати соціотип «російськомовного українця» крізь призму психокомплексу страху перед мовою. Дослідниця зауважує: «Страх українця перед власною мовою формувався багаторічним страхом бути українцем, найістотношою і найкрамольнішою прикметою якого вважалася злочинна і шкідлива мова – настільки, що її треба було забороняти явно спеціальними указами чи неявними програмами її знищення (...) Це генерування страху, управління людьми за допомогою страху, маніпулювання свідомістю через страх, а в мовній політиці – державна установка на поступове знищення української мови, контроль за її структурою, лексичним складом (списки заборонених «націоналістичних» слів, словники і правописи, спрямовані на росіянізацію) – перетворили реальний страх у невротичний – у невротизм страху, комплекси страху українця перед своєю мовою» [2, с. 148]. Невипадково, викладаючи факти мовної політики в Україні ХХ ст., Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька, подають їх як історію лінгвоциду. Науковці підкреслюють, що відмінність у практиці русифікації за часів Російської імперії та СРСР полягала тільки в використанні суголосних державному устрою асиміляційних методів. На їхню думку, більшовицька партія доклала більших і жорстокіших зусиль до мовно-культурної асиміляції українців, адже зосереджувала всю повноту влади, контролювала всі сфери життя, «а володіння всіма засобами масової інформації давало їй можливість приховувати злочинні методи нищення національних мов і культур під лицемірними гаслами «єдиної сім'ї народів», «братерської дружби», «пролетарського інтернаціоналізму» тощо» [12, с. 5]. Більшовизм розпочав боротьбу з українською мовою не системою офіційних заборон і

утисків, а втручанням влади, мовознавців від влади у саму структуру мови, змінюючи особливості її лексичного складу, специфіку граматичного та синтаксичного рівнів, наближаючи її до російської. Наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. ЦК КПРС видає Постанови, згідно з якими шкільна система перейшла на посилене вивчення та викладання російської мови. В підсумку, сплановані заходи з русифікації в останнє десятиріччя існування СРСР призвели до «усталення практики необмеженого впливу російської мови на українську і трактування відповідних процесів як «благотворних» для української, сформованість в українській мові за посередництвом тієї ж російської лексичного фонду, спільного з мовами інших республік, та запозичення численних інтернаціоналізмів» [12, с. 25]. Мовно-культурна асиміляція українців не припинилася з занепадом СРСР, адже «задавнені комплекси меншовартости, викликані знеціненням, розвінчанням усього українського протягом довготривалого часу (...), заважають підняти престиж української мови, усунути страх перед мовою і в українській державі» [2, с. 150].

«Парад» регіональних мов, а точніше – визнання російської мови як офіційної в певних регіонах держави 1993–1994 рр. та 2012 р., двічі ратифікована (2000 р. та 2003 р.) «Європейська хартія регіональних або міноритарних мов», закон «Про засади державної мовної політики», не скасований і досі, адже Конституційний суд України ще не виніс вердикт стосовно його правомочності, – всі ці специфічні риси української постколоніальної мовної політики дотепер, серед іншого й за допомогою медіа, сприяють рецидиву ментальних недуг українства, заважають його повноцінному духовному розвитку. Складність українського «мовного випадку» пов'язана з тим, що політичні партії, які сповідували відверто антиукраїнські ідеї та перебували при владі, за допомогою маніпулювання, насамперед мас-медійного, перекручували зміст міжнародних документів із регламентування мовних питань, зокрема, «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов». Б. Ажнюк підкреслює загалом негативне ставлення до неї в українському суспільстві, адже чимала його частина сприймала норми документу як загрозу втрати державною мовою переваг. Як зауважує дослідник, «таке сприйняття Хартії суперечить уявленню її авторів, які виходили з європейських презумпцій, пов'язаних з «нормальним» станом справ, за якого більшість людей користується державною мовою, а менша частина відстоює своє право на мовно-культурне виживання. Те, що мовні права титульної національності можуть бути обмежені на значній частині території держави, є для Європи нетиповим і аномальним» [1, с. 4].

Вплив на розвиток тієї або іншої національної мови так званих «мов регіонального домінування» лишається і до сьогодні надзвичайно потужним і суперечливим за якістю знаком. Іспанський лінгвіст А. Бастардас Боада так називає ті мови, «які набувають поширення поза межами їх традиційного побутування, відзначаючи, що міжмовні контакти не завжди є безболісними, а їх наслідки не сприяють збереженню мовного розмаїття людства» [1, с. 6]. Зокрема, таким, українською однозначно сприйнятим в Україні, на розвиток і функціонування української мови залишається й досі вплив мови російської. Дослідниця з Данії, Т. Скунтабб-Кангас, увела навіть спеціальний термін для таких мов – «мови-вбивці», а Р. Філліпсон запровадив у науковий обіг сучасної соціально орієнтованої лінгвістики поняття «мовний імперіалізм», вважаючи гегемонію англійської мови зазіханням на мовні права інших етнічних спільнот [1]. Не викликає сумнівів крайня потреба в побудову ефективних каналів української національної ідентичності за умов неймовірно потужного тиску на неї мови й культури колишньої метрополії – Росії, а також – мови та, зазвичай, англійської глобальної культури. Лобювання інтересів авторів українськомовної пісні, привілейованість української мови в радіоефірі, незважаючи на шалений спротив і несприйняття певними, насамперед політичними, колами, належать до нагальних заходів боротьби з давніми етномовними й етнокультурними комплексами українства. Перегляд обов'язковості квот на українськомовний продукт у радіоефірі може відбутися лише за умов високо соціального престижу української мови та культури. Суголосну думку з цього приводу має і головний експерт групи «культура» Реанімаційного пакету реформ, професор КНУ ім. Тараса Шевченка Н. Кривда, яка «вказує на те, що закон про квоти був вимушеною мірою, до якої Україна вдалася, аби вибудувати свою національну ідентичність. Вона називає квотування в радіоефірі тактичним кроком. «Стратегія ж полягає не у забороні чи обмеженні, а у формуванні якісного музичного продукту і простору. Там де є якість і інтерес слухача, інтерес і відчуття, що це твоя мова і вона тобі приносить задоволення, там не треба ставити квоти» [10].

IV. Висновки

Контекст мовної політики держави, розглянутий у діахронічному та синхронічному аспектах, оприявив цілу низку суспільно-політичних, соціокультурних і етнопсихологічних проблем, які зумовлюють високий градус дискусій довкола законодавчої вимоги квотування українськомовної музики в радіоефірі. Скасування досі чинного Закону «Про засади державної мовної політики», ухвалення нового Закону «Про державну мову», що забезпечуватиме повноту функціонування української мови як державної, а також мови міжнаціонального спілкування в Україні, створення сприятливих умов для активізації розвитку національної культури як елітарної, так і масової, презентації її зразків масмедійними каналами, передусім на радіо, є вкрай потрібними тактичними кроками для реалізації стратегії національної ідентифікації українства за умов глобалізації

та гібридної війни. Послідовна боротьба, насамперед медійними засобами, з наслідками тривалого колоніального, дискримінованого становища української мови та культури, етномовними та етнопсихологічними комплексами, поширеними в українському постколоніальному суспільстві, імовірно, приведе до перегляду доцільності лобювання українськомовного продукту в радіоефірі в майбутньому, але останні соціологічні та медіаметричні дані свідчать про неабияку його доцільність у теперішній соціокультурній ситуації. Особливості втілення законодавчої вимоги щодо квотування українськомовного продукту в радіоефірі потребують перманентного та глибокого вивчення не лише з боку фахівців із медійного права, медіакритиків, мовознавців, політологів, соціологів, а й журналістикознавців.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. М. Європейські засади мовної політики / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2016. – № 2. – С. 3–15.
2. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця / Стефанія Андрусів // Сучасність. – 1995. – № 7–8. – С. 147–153.
3. Брицин В. М. Мовна політика [Електронний ресурс] / В. М. Брицин // Українська мова. Енциклопедія. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um51.htm>.
4. Буткевич Б. Мережеве болото. Як великі медіа-холдинги вбивають креативне українське радіо [Електронний ресурс] / Б. Буткевич. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/70599>.
5. Голова Нацради оприлюднив перші результати моніторингу україномовних пісень на радіо (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/rinok/article/120691/-2016-11-17-golova-natsradi-oprilyudniv-pershi-rezultati-monitoringu-ukrainomovnikh-pisen-na-radio-infografika/>.
6. Закон України «Про телебачення і радіомовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12/page>.
7. Закусило М. Три законопроекти про мову: все, що треба про них знати» [Електронний ресурс] / М. Закусило. – Режим доступу: <http://detector.media/rinok/article/122454/2017-01-23-tri-zakonoproekti-pro-movu-vse-shcho-treba-pro-nikh-znati/>.
8. Квоти на україномовні пісні: за та проти. Думки українських музикантів розділились [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?kvoti_na_ukrayinomovni_pisni_za_ta_proti&objectId=1387218.
9. Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / Володимир Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 11–55.
10. Мовні квоти: як змінився український радіоефір? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BA%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D1%8F%D0%BA-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D1%81%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%80/a-36312141>.
11. Нацрада оштрафувала 8 радіостанцій за недотримання квот (ІНФОГРАФІКА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/rinok/article/122985/2017-02-09-natsrada-oshtrafuvala-8-radiostantsii-za-nedotrimannya-kvot-infografika/>.
12. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту : док. і матеріали / упоряд.: Л. Масенко та ін. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2017.

Мирошніченко П. В. Квоти в ефіре українського радіо в контексті мовної політики держави

В статті затронута актуальна і малоисследованная в науке о журналистике проблема законодательного требования о квотировании украиноязычной музыки в радиозфере. Рассматривается специфика введения квот на музыкально-речевой продукт в эфире в контексте проблем и достижений языковой политики Украины, определяются причины и факторы чрезмерной политизации национально-культурного вопроса в обществе.

Ключевые слова: радиовещание, языковая политика, украинский язык, музыка, квоты.

Miroshnychenko P. Quotas on Ukrainian Radio in Language Policy Context

A problem of legislative requirements for quoting the songs and programs in Ukrainian language in the radio air is a topical and unexplored in Ukrainian theory of journalism. It is a new problem studied in this article. The specific introduction of quotas for programs and music product in the radio air is investigated in Ukrainian language policy context, which has some problems and achievements. This paper determines the basic causes and factors of excessive politicization of national and cultural problems in Ukrainian society.

The analysis of many aspects of language policy in Ukraine determined a number of socio-political, socio-cultural and ethno-psychological problems that cause a high degree of discussion about the legal requirements to increase the songs and programs in Ukrainian language on the radio. Cancellation still current law «On principles of state language policy», the adoption of the new Law «On state language», which will ensure completeness functioning of Ukrainian as the state language and the language of international communication in Ukraine, creating favorable conditions for the revitalization of the national elitist and mass culture, representation of its samples by mass media channels, especially on radio, are very necessary tactical steps to implement the strategy of national identity of Ukrainians in the conditions of globalization and hybrid war.

Consistent struggle, especially in mass media, with the effects of prolonged colonial, discriminative status of the Ukrainian language and culture, ethno-linguistic and ethno-psychological complexes, which are widespread in Ukrainian postcolonial society is likely to lead to review feasibility weakening lobbying of products in Ukrainian language on the radio in the future, but recent sociological data indicate an extreme need for quotas in the present socio-cultural situation.

Key words: radio, language policy, Ukrainian, music, quotas.